

ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ
(Београд)

О ДИСТРИБУЦИЈИ КОМПЛЕМЕНТИЗАТОРА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се разматрају комплементизатори који се јављају у савременом српском језику и анализирају се лексичко-синтаксички и семантички чиниоци њихове дистрибуције. На основу врсте комплементизатора који се уз њих јавља, издваја се и детаљније анализира десет различитих глаголских поткласа сентенцијално-транзитивних глагола.

Кључне речи и изрази: сентенцијално-транзитивни глаголи, комплементизатори: *да, што, како, да ли*, упитне заменице и прилози; глаголска поткатегоризација, глаголске класе.

I

У традиционалној језичкој теорији комплементизатори се сврставају у исту граматичку класу са свим другим везницима субординираних клауза.¹ Насупрот томе, у савременој лингвистичкој теорији они се издвајају у посебну класу граматичких елемената која се одликује специфичностима како на структурном, тако и на функционалном плану. Термином *комплементизатор* означавају се само они граматички елементи којима се у структуру матичне реченице уводи одговарајућа допунска (субординирана) клауза, или одговарајућа допунска нефинитна глаголска конструкција. Истраживања посвећена анализи могућих типова и подтипова клаузалних, односно нефинитних глаголских допуна, као и разноврсним лексичким, синтаксичким и семантичким чиниоцима који утичу на селекцију и дистрибуцију комплементизатора у различитим језицима вршена су у оквиру готово свих школа формалне граматичке теорије, а резултати ових истраживања били су од великог значаја за даљи развој општелингвистичке теорије.²

¹ В., нпр. Стевановић (1979), Daneš *et al.* (1987), Grebe (1973).

² В. Rosenbaum (1967), Bresnan (1970, 1972/79), Freed (1979), Grimshaw (1979), Ransom (1986).

Када је о савременом српском језику реч, дистрибуција комплементизатора представља један од неколико параметара на основу којих је могуће разлучити синтаксичке поткласе сентенцијалнотранзитивних глагола. У начелу, уз већину глаголских класа (као у примерима (1) и (2)) јавља се само један од комплементизатора, а само изузетно, уз глаголе који се допуњавају зависноупитним клаузама, на овој позицији је (као у примеру 3а) могућа алтернација упитних речца, заменица и прилога. Међутим, у тим случајевима (као што показује пример 3б) није могућа појава комплементизатора који не припадају класи упитних речи.

- (1) а) *Иван жели да њо цео дан борави на сунцу.*
 б) **Иван жели шћо њо цео дан борави на сунцу.*
- (2) а) **Иван жалџи да њо цео дан борави на сунцу.*
 б) *Иван жалџи шћо њо цео дан борави на сунцу.*
- (3) а) *Иван се зајџџао да ли/ко/кад/зајџџо долази.*
 б) **Иван се зајџџао да долази.*

Уз мањи број глаголских класа уз које је могућа појава више различитих комплементизатора употреба једног од њих обично сигнализира посебно значење:³

- (4) а) *Иван се бојџи да њо цео дан борави на сунцу,*
 б) *Иван се бојџи шћо њо цео дан борави на сунцу.*
- (5) *волејџи, мрзејџи, џлашијџи се, радовајџи се, сћидејџи се.*

Док је у примеру 4а глагол *бојџи се* нефактиван и не сугерише ништа о истинитости допунске реченице, у примеру 4б, у коме се јавља са комплементизатором *шћо*, *бојџи се* је фактиван глагол који имплицира истинитост (чињеничност) допунске клаузе.⁴ Исто важи и за друге глаголе који се допуњавају објекатским клаузама (в. (5)), као и за глаголе који се реализују у конструкцијама са логичким субјектом у дативу (в. (6)) и акузативу (в. (7)), а чија клаузална допуна врши функцију граматичког субјекта.⁵

- (6) а) *Дојџада јој се да честџо џујџује.*
 б) *Дојџада јој се шћо честџо џујџује.*
 в) *гадијџи се, годијџи, џријџи, свидејџи се.*

³ В. II-4 за примере да то није увек случај.

⁴ За више о концепту фактивности в. Kiparsky & Kiparsky (1970). За примену концепта фактивности на анализу српског и словенских језика в. Ивић (1977). Уп. и Риђановић (1991), Comrie (1991), Сааведра (1994).

⁵ В. и II-3.

- (7) а) *Весели га да често њуџује.*
 б) *Весели га шћо често њуџује.*
 в) *изненадиџи, мучиџи, одушевиџи, радоваџи, расџужџи, ужасаваџи, узбудџи.*

Употреба фактивног *шћо*, односно нефактивног *да* уз поједине глаголе одражава се и на могућност употребе времена у зависној клаузи — у реченицама са нефактивним *да*, предикат зависне клаузе не може бити у будућем времену, док за реченице са фактивним *шћо* ова ограничења не важе:

- (8) а) *Марко се радовао шћо је види / шћо ће је видеџи.*
 б) *Марко се радовао да је види/*да ће је видеџи.*

За даљу анализу дистрибуције комплементизатора у савременом српском језику важно је уочити и да се разлике у дистрибуцији комплементизатора уз поједине глаголске класе не могу свести само на разлике у значењу. То, поред већ наведених примера (1) и (2), илуструју и примери (9) — (12):

- (9) а) *Он је џврдио да је крив и да га џреба казниџи.*
 б) *Он је џврдио како је крив и како га џреба казниџи.*
 (10) а) *Он је џорицао да је крив и да га џреба казниџи.*
 б) **Он је џорицао како је крив и како га џреба казниџи.*
 (11) а) *Он је знао да џо уради.*
 б) *Он је знао да ли џо џреба урадиџи.*
 (12) а) *Он је умео да џо уради.*
 б) **Он је умео да ли џо џреба урадиџи.*

Иако су глаголи *џврдиџи* и *џорицаџи* припадници исте значењске класе, само уз *џврдиџи* је могућа употреба и комплементизатора *да* и комплементизатора *како*. Слично је и са *знаџи* и *умеџи* — иако су у већини контекста међусобно замењиви, *да ли* се може употребити само уз *знаџи*, док је његова употреба уз *умеџи* неприхватљива.⁶

II

У савременом српском језику могуће је издвојити десет различитих класа глагола у односу на врсту комплементизатора који се уз њих јавља:

⁶ Уп. и примере (1) и (2) у којима се уз глаголе *желеџи* и *жалиџи* који оба изражавају осећања увек јављају два различита комплементизатора — *да* уз *желеџи* и *шћо* уз *жалиџи*.

1. Најбројнија је поткласа сентенцијалнотранзитивних глагола уз које се јавља комплементизатор *да* који није могуће супституисати неким другим везником:⁷

- (1) а) *Иван је намеравао да ошћуује на југ.*
 б) **Иван је намеравао шћо ошћуује на југ.*
 (2) а) *Дошло му је да се расћлаче.*
 б) **Дошло му је шћо се расћлаче.*

Уз већ наведене, чланови ове класе су и бројни други, и синтаксички и семантички хетерогени глаголи:

- (3) *аћеловаћи, чезнући, дрзнући се, досћети, извешћићи се, канићи, мислићи, молити, надаћи се, нагнаћи (се), наредити, настћојати, наћераћи (се), наумити, негирати, обичавати, одлучити (се), одважити се, охрабрити (се), оклевати, осмелити се, ћланирати, ћокушаваћи, ћорицаћи, ћредложити, ћреклићати, ћрисићавати (се), ћрисићати, ћроћустити, схваћити, смерати, смейти, сумћати, ћераћи (се), ћражити, ћрудити се, учинити, умейти, усудити се, уздржити се, веровати, захћеваћи, заћражити, желети, жудети;*
 (4) *чинити се, ћрчинити се, ћрвићати се, учинити се.*

2. Уз неке глаголе који означавају субјективне, емоционалне или евалуативне реакције, и чији је именички аргумент носилац тематске улоге (θ-улоге) доживљавача, јавља се искључиво комплементизатор *шћо*:

- (1) а) *Она жали шћо има ћако мало времена.*
 б) **Она жали да има ћако мало времена.*
 (2) *ћенићи, дивити се, ћошћоваћи, ћрезираћи.*

3. Уз много већи број оваквих глагола могућа је употреба и/или комплементизатора *шћо* и/или комплементизатора *да*, при чему клаузе уведене са *шћо* имају фактивно, а оне уведене са *да* нефактивно значење:

- (1) а) *Брине шћо неће бити ћосла.*
 б) *Брине да неће бити ћосла.*
 (2) а) *Радује је шћо га ћестћо вића.*
 б) *Радује је да га ћестћо вића.*

⁷ О томе како је у нашем језику дошло до ширења везника *да* и на позиције на којима се у другим словенским језицима не јавља, в. Грицкат (1975).

- (3) а) *Прија јој шћо се одмара.*
 б) *Прија јој да се одмара.*

У ову глаголску поткласу убрајају се и глаголи:

- (4) *бринући (се), обожаваћи, радоваћи се;*
 (3) *бринући, дирнући, фасцинираћи, импресионираћи, избезумићи, изненадићи, изнервираћи, љућићи, одушевићи, огорчићи, охрабрићи, омећати, йлашићи, йчасћивоваћи, йгодићи, йколебаћи, йосйидећи, йойрестйи, йрејасћйи, расйамећйи, расйлакаћи, расйужйи, разбеснећи, разљућићи, разочараћи, развеселићи, смирићи, сйућати, шокираћи, умирићи, уморићи, уйлашићи, усхићи, ућешйи, увредићи, узбудйи, узнемирићи, врећати, забринући, задивићи, зачудићи, заморићи, зайањйи, зайрејасћйи, збунйи;*
 (4) *дојасћйи се, додијати, дојадйи, досадићи, дойужйи, дозлогрдићи, ласкаћи, нашкодићи, наудићи, смећати, свидећи се, шкодићи, засмећати.*

4. Уз неке глаголе говорења (комуницирања) и неке глаголе који означавају мисаоне процесе могућа је, без промена у значењу, паралелна употреба комплементизатора *да* и *како*:

- (1) а) *Саоћйићйи је да сйћра йућује у Рим.*
 б) *Саоћйићйи је како сйћра йућује у Рим.*
 (2) а) *Сећйи се да мора да йожури.*
 б) *Сећйи се како мора да йожури.*

Уз глаголе *саоћйићйи* и *сећйи се*, у ову поткласу спадају и глаголи:

- (3) *довикнући, говорићи, факсираћи, јавйи, казати, ламентираћи, мислићи, написати, осећати, наслућйи, йсати, йойврдићи, йричаћи, йромрљати, рећи, саоћйићйи, шайнући, слућйи, смаћраћи, йтелеграфисати, йелефонираћи, йврдићи, викнући, жалићи се.*

5. Неки глаголи непосредне, директне перцепције могу се појавити уз три различита комплементизатора (*да*, *како* и *где*) у две паралелне реченичне конструкције.⁸ Наиме, уз уобичајену конструкцију са објекатском клаузом, могућа је и конструкција са објекатским подизањем субјекта:⁹

⁸ В. и Ивић (19836).

⁹ За посебности синтаксичких конструкција са глаголима перцепције у другим језицима в. Актајан (1977).

- (1) а) *Он види да Ана долази./ Он види Ану да долази.*
 б) *Он види како Ана долази./ Он види Ану како долази.*
 в) *Он види где Ана долази./ Он види Ану где долази.*¹⁰

При томе употреба комплементизатора *како* уместо комплементизатора *да* успоставља контраст између перцепције догађаја као процеса и догађаја као чињенице (уп. пример 1а са примером 1б).¹¹ Поред глагола *видети*, овако се понашају и глаголи:

- (2) *чуџи, намирисаџи, нађушиџи, назреџи, (о)ђуџеџи, ојазџи, осеџи, љремеџи, разабраџи, сјазџи, уочџи.*

6. Друга група глагола директне (непосредне) перцепције појављује се у оба типа конструкције само са комплементизатором *како* (*ређе* и *где*), док је употреба комплементизатора *да* уз ове глаголе неграматична:

- (1) а) *Марко љосмаџра како се Ана игра.*
 б) *Марко љосмаџра Ану како се игра.*
 в) **Марко љосмаџра да се Ана игра.*
 г) **Марко љосмаџра Ану да се игра.*

У ову групу, поред глагола *љосмаџрати*, сврставају се и глаголи:

- (2) *гледаџи, моџриџи, назреџи, ослушкиваџи, љосмаџраџи, љромаџраџи, слушаџи, смоџриџи, ухваџиџи (= уочџи).*

7. Слично првој групи глагола директне перцепције (в. 5) понашају се и неки глаголи представљања, односно глаголи имагинарне или посредоване перцепције. И са њима је могућа алтернативна употреба комплементизатора *да* и *како*, а јављају се и у оба типа конструкције (у конструкцији са објекатском клаузом, као и у конструкцији са објекатским подизањем субјекта):

- (1) а) *Ана замишља да Марко леџи./Ана замишља Марка да леџи.*
 б) *Ана замишља како Марко леџи./Ана замишља Марка како леџи.*

У ову глаголску поткласу сврставају се још и:

- (2) *нацрџаџи, насликаџи, љриказаџи, замислиџи.*

¹⁰ За примере употребе *где* иза глагола *опажања* у старим споменицима в. Грицкат (1975:183), где се наводи да први забележен пример потиче још из 1392. год.

¹¹ За сличну дистинкцију у руском в. Формановская (1978:66).

8. Мања група глагола представљања, односно глагола имагинарне или посредоване перцепције јавља се само са комплементизатором *како*, док се употреба комплементизатора *да* искључује:

- (1) а) *Иван је имитирао како Ана њлаче.*
 б) *Иван је имитирао Ану како њлаче.*
 (2) а) **Иван је имитирао да Ана њлаче.*¹²
 б) **Иван је имитирао Ану да њлаче.*

У исту класу као и глагол *имитирати* спадају још и глаголи:

- (3) *фотографисати, описати, показати, њорирејисати, предсјавити, снимити.*

9. Уз глаголе тражења информације, али не само уз њих већ и уз неке глаголе који означавају когнитивне процесе/стања јавља се комплементизатор *да ли*:

- (1) а) *Марко је њињао да ли њреба нешто њредузети или не.*
 б) *Марко се двоумио да ли њреба нешто њредузети или не.*
 в) *Марко је знао да ли њреба нешто њредузети или не.*

Употреба *да ли* у функцији комплементизатора могућа је и уз глаголе:

- (2) *анализирати, дискутовати, двоумити се, њнтересовати се, њсјитијати, њсјиражити, њзучити, констативовати, колебајати се, маријати, мислити (се), мојријати, мозгати, одлучити, њазити, њисати, њијати (се), њремишљати се, њроценити, њројитивати, њроучити, њроверити, разговарати, расјитијати се, расјрављати, размисљати (се), заборавити, зањнтересовати се, замислити се, зањматити се, зањнати.*

10. За разлику од других комплементизатора, чија је употреба врло често ограничена и могућа само уз мањи број одређених глаголских поткласа, употреба упитних заменица и прилога у функцији везника зависноупитних клауза је знатно шира — они се могу употребити иза свих глагола тражења, пружања, размене, стицања и поседовања информације:¹³

¹² Глагол *њорирејисати* се јавља само у конструкцији са објекатским подизањем субјекта. Уп. *Иван је њорирејисао Ану како њлаче./*Ивање њорирејисао како Ана њлаче.*

¹³ В. Станојчић & Поповић (1999: 305).

- (1) а) *Бошко је саопштио ко је победио.*
 б) *Марко је знао колико то вреди.*
 в) *Ана је наслутила шта ће се даље десити.*

Број ових глагола је изузетно велики, а међу њих спадају и:

- (2) *бринути се, чути, дојавити, дошајнути, дознати, факсирати, исцричати, изложити, јавити, казати, мислити, наслутиши, нашкрабати, написати, објавити, огласити, ийтиати (се), иредомишљати се, помислити, иошвердити, ирейтиостиавити, ирогласити, раситиати се, разгласити, размишљати (се), рећи, саопштити, сазнати, сеити се, слушити, синознати, уитиати (се), увиђати, увидети, викнути, заборавити, замисљати, заитиати (се), забринути се...*

III

Уколико се истовремено анализирају и упореде изнети подаци о издвојеним глаголским класама и поткласама и комплементизаторима који се уз њих јављају у савременом српском језику уочава се да је употребу одређеног комплементизатора могуће само делимично предвидети на основу глаголског значења. Такође се уочава и да је за дистрибуцију неких комплементизатора (*да* и *што*) од кључног значаја опозиција фактивно : нефактивно при интерпретацији допунске клаузе. Исто тако је видљиво да је употреба појединих комплементизатора (нпр. *како*) уз неке глаголске класе могућа само у одређеном типу реченичне конструкције. Отуда се нужно намеће закључак да је дистрибуција комплементизатора у савременом српском језику изузетно сложена и вишеструко условљена појава. Њу детерминишу не само супкатегоризациона својства предиката матичне (управне) реченице, његово опште значење и његова семантичка и формална компатибилност са одређеном врстом допуне, већ и специфична лексичко-синтаксичка својства глаголске класе, односно поткласе којој дати предикат припада.

ЛИТЕРАТУРА

- Akmajian, Adrian (1977): "The Complement Structure of Perception Verbs in an Autonomous Syntax Framework". Iz: Culicover, P.W., Wasow, T. & Akmajian, A. (ed.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 427–460.
- Bresnan, Joan (1970): „On Complementizers: toward a Syntactic Theory of Complement Types“. *Foundations of Language* 6, 297–321.
- Bresnan, Joan (1972/79): *Theory of Complementation in English Syntax*. New York: Garland.
- Comrie, Bernard (1991): „Complementation in Slavonic languages: an overview“. *EUROTYP Working Papers* III/2: 3–16.

- Daneš, František, Grepl, Miroslav & Hlavsa, Zdeněk (red.) (1987): *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- Формановская, Н. И. (1978): *Стилистика сложного предложения*. Москва: Русский язык.
- Freed, Alice F. (1979): *The semantics of English aspectual complementation*. Dordrecht: Reidel.
- Grebe, Paul (red.) (1973): *Der große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Грицкат, Ирена (1975): *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Grimshaw, Jane (1979): „Complement Selection and the Lexicon“. *Linguistic Inquiry* 10: 279–326.
- Ивић, Милка (1977): „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт *фактивности*“. *Јужнословенски филолог* XXXIII: 1–16.
- Ивић, Милка (1983): „Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском“. Из: Ивић, М., Лингвистички огледи. Београд: Просвета, 115–138.
- Kiparsky Paul & Kiparsky Carol (1970): „Fact“. Из: Bierwisch, M. & Heidolph, K.E. (ed.), *Progress in Linguistics*. The Hague: Mouton, 143–173.
- Ransom, Evelyn N. (1986): *Complementation: Its meaning and forms*. Amsterdam: John Benamins.
- Риђановић, Мидхат (1991): „Трансформациона анализа фактивности као семантичко-синтаксичке категорије у српскохрватском језику“. *Зборник радова са Научног сасијанка славистија у Вукове дане* 20/2: 211–219.
- Rosenbaum, Peter S. (1967): *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. Cambridge, MA.: The MIT Press.
- Сааведра, Димка (1994): „Семантичка структура неких глагола у српскохрватском језику с тачке гледишта фактивности“. *Зборник радова са Научног сасијанка славистија у Вукове дане* 22/2: 209–218.
- Станојчић, Живојин & Поповић, Љубомир (1999): *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Стевановић, Михаило (1979): *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

Summary

Jasmina Moskovljević

ON DISTRIBUTION OF COMPLEMENTIZERS IN CONTEMPORARY SERBIAN

The paper investigates the principles governing the distribution of complementizers in contemporary Serbian. Evidence is presented that the distribution of *da*, *što*, *kako*, *gde*, *da li*, and numerous interrogative pronouns and adverbials which may function as complementizers is determined not only by matrix-verb subcategorization properties and semantic co-occurrence restrictions which hold between the predicate and its complement, but by the lexical and syntactic properties of the particular verb class (or subclass) to which matrix predicate belongs as well.

According to their ability to govern a particular complementizer, ten major verb subclasses are identified in contemporary Serbian, and their specific properties are signaled.